

ખોડા ભીલનું ક્ષરસ.

“ જુઓ ખ્યારી પાતલીનો ખ્યાર કેવો કર્યોછે યાર ”

કર્તા

વૈવ અંબાશંકર પુરુષોત્તમ દવે.

મુંબઈ,

“ વર્તમાન તત્વદર્શક પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ”

કાલિદાસ ભાતિરામ દ્વિવેદી વાંકાનેરવાડાએ છાપ્યું.

સંવત ૧૯૫૦,

સને ૧૮૯૪.

કિંમત એક આનો.

(પ્રવેશ ૧ લો)

(સ્થલ ખોડા બીલની વાડી)

પાત્ર—ખોડો બીલ તેની લાભી ખેતુંડા અને પાતલી

ખોડોબીલ—કેમ ભાભી મેં તને જ હદેહો કયોથો તેતું હું કર્યું ?

ખેતુંડા—મેં પાતલી બાધને તમારી પાહે આવવા ક્યુંસે ને ધણિ મને ક્યું કે મારા ઘણીને જમ તેમ હમજીવી જરૂર હું આવહ.

ખોડો બીલ—એલી ભાભી, પાતલી વના કડબ કાપવું ગમતું નથ, ધ હાઈ તું કાંઈક અરજણીઆ લલકાર.

ખેતુંડા—બહુ હાઈ. તારે તમે નજર રાખીને હાંભલજો. (ગાયછે)

(રાગ અરજણીઆ)

પાતલીના પ્યારમાં એલા, પાતલીના પ્યારમાં;

મન તાઈ અતી મલકાવમાં માસુખીઆ.

ઘેરથી ઘોડું લઈ દોડમાં ખોડા, ઘેરથી ઘોડું લઈ દોડમાં,

પાતલી પાણીના પરવાસમાં માસુખીઆ.

કડે કટારી શોભતી ધાયલ, કડે કટારી શોભતી;

અખોડે વાળ્યો આડો આંકરે માસુખીઆ.

પાતલી—(પ્રવેશ કરીને) કેમ આશક દેર બોજાઈ ખુબ મોજ શોખ માં પડ્યાં છો ?

ખોડો બીલ—હસતો હસતો કાં મારી હૈયાની હોલી આવી કે ?

એલી ભાભી આ મારી દોસદાર પાતલી બાઈ ને બેહવા હાઈ ઘોડીની ગાદલી પાથર, પાતલી ગાદલી પર બેસેછે.

પાતલી—ખોડાનાં ગલા માં હાથ નાખીને, કેમ પ્રાણનાથ શી કરમાસ છે ?

ખોડો—ઈમાંતો કુંજુ હમજો—તારો બાપ ! “પરાણી નાથ” ઇમાં મળું નહીં,

પાતલી—(સ્વગત) ખરેખર મુરખ, (પ્રકાશ) ઇતો હું તમને ક-
હું છું કે બલદ ને પરાણે નાથો.

ખોડો—બહુ હાઈ ઇતો બહુ થયું પણ હવે તારા ઘણી ને દેહાવર
વલાવતો આપણે ખુબ મન કરીએ.

પાતલી—બહુ સાઈ હવે તમે શીકર રાખશોમાં. તમારા કરતાં મને
વધારે ફિકર છે. થોડા દિવસ માં દેશાવર વલાવી આપુંતો કેમ દોસ !!

ખોડો ભીલ—હા ! હા ! હા ! (ખુબ હસીને) ઇલી પાતલી બાધ
તમે પણ ઠીક સોહો ? બસ બસ આમન કરવું હો ! અમે તારા હાઈ જર
નાં રાડાં અને સોલાની હીંગો લાવ્યાસીએ (એમ કહી તેની બાબીને લાવ
વાનું કહેછે.)

બેનુંડા—આ જર નાં રાડાં સોલાની હીંગો લાવીશું તેના બેલી ભાત
પણ લઈ આવીશું.

ખોડો—હાહા ઠીક કરયું, પાતલી બાધની વાટ હાઈ સાહુ પણ પીધાં
નથી માટે હાલો પાતલીબાઈ આપણે હો બેગાં બેહીને ખાધએ.

પાતલી—ચાહ શી નવાઈ ! તમારું અનાજ મને ખપે !

ખોડો ભીલ—ગુરસે થઈ-જા હું પણ તથી ખાતો, પ્રીતું બાંધી ને
કાંઈ જુદાઈ રખાય ! -એમ કહી ઉડી જાયછે.

પાતલી—તેના ગલામાં હાથ નાખી ને-અરે ! મારા પ્રાણુથી પ્યારા
હું તો તમને આધીનજ છું, ચાલો બેગાં બેસી ખાધએ પછી બીજું છે કાંઈ.

ખોડો ભીલ—હ હ હ હ ! ! ખુબ હસી ને-ત્રણે જણા બેગાં બેસી
ખાધએ.

પાતલી—હવે મને રજા આપો મારો ઘણી ખીજશે.

ખોડો ભીલ—બહુ હાઈ પણ જો જો વેણ આપ્યુંસ તે નહ ભુલવું

પાતલી—અરે પ્રાણુ નાથ તે કાંઈ ભુલું ! -એમ કહી જાયછે.

(પ્રવેશ ૨ જો)

(પાત્ર-પાતલી અને કુંવરજી)

કુંવરજી—કેમ પ્રાણુ પ્રીયા આજ આપો દિવસ ક્યાં હતી ?

પાતલી—આંખમાં આંસુ લાવીને—હુંતો મારી એનપણી ને ત્યાં ગુડા-
એલ હતી, પણ કામની શી વાત કરે! મારા કર્મ.

કુંવરજી—અધીરો બની—કેમ પ્રાણુ પ્યારી દીલગીર શા માટે થાયછે
તારાં દરેક આંસુ મારાં અંતઃકરણ ને વીધી નાખેછે.

પાતલી—પ્રાણુ પ્યારા હું ગાભરી બની ગઈછું એથી કહી શક્તી નથી

કુંવરજી—નહી નહી પ્રીયા જલદી ન કહેતો મારા સમજે.

પાતલી—વહાલા રવામી તમારો અતી આગ્રહ છે ત્યારે કહું છું પણ
તેમાં મહા દુઃખ છે, પણ સાંભળો હું રસ્તામાં ચાલી આવતી હતી તેવામાં
પોગલશા અને ભાઈજી લાલા સૌ કહુતા હતાકે પ્રલાણુ ક્યાંઈ એ કમાવા
જતો નથી માટે તેને કશું ધીરવું નહીં અને એ રાંડતુંજ મો જોઈ એસી
રહે છે એવું મેં સાંભળ્યું છે ત્યારથીજ હું દીલગીર છું.

કુંવરજી—અરે શાણી સહુણી શા સાર સંતાપ કરેછે એથીતો ઉલટો
પ્રાયદો થશે માટે તાકીદ કર, રસોઈ ને જરા વારછે તેટલા વખતમાં હું
ગામમાં જઈ આવું છું મારાં પુસ્તકો પાકીટ વગેરે ખાહાર કાઢી રાખજે.
(એમ કહી જાયછે.)

પાતલી—મનમાં—અહા ઈશ્વર આશા પૂર્ણ કરીનેા ખરી. —એવા વિ-
ચાર કરેછે તેવામાં કુંવરજી આવેછે.

કુંવરજી—(જમી તૈયાર થયા પછી) પ્રાણુ પ્રીયા ધીરજ ધારી રહે
ને, ઉદાસ થઇશમાં હું થોડા દિવસ માં આવું છું.

પાતલી—ખોટો ડોળ કરીને ગલામાં હાથ નાખી—પ્રાણુ પ્યારા
આપની મનોહર મુર્તી વગર મારા દિવસો કેમ જશે ?

કુંવરજી—મારી જીગર જાન ન્યારે એમજે તો તારા દિવસો જવા
આ છખી આપું છું તે દરરોજ જોઈ આનંદ રાખજે.

પાતલી—પણુ પ્રાણુનાથ ઝાઝા દિવસો કરશો માં અને ખુબ કમાયા
વગર ફરશોમાં, હું હમેશાં આપ વગર ઉદાસી રહીશ.

કુંવરજી—કાંઈ શીકર કરીશ નહી પ્રીયા વહેલો આવીશ; —એમ કહી

૧૨૭ વિદેશ વિદાય થાયછે ત્યારે નીચેનું ગાયન ગાયછે.

[ગાયન]—પાતલી—આસ્થા છો ચતુર નર છોડી ને વિદેશ

કુંવરજી—ધૈર્ય ધર પ્રીયા મારી દુઃખ ન ધરેશ

પાતલી—તમ વિયોગે એકલી ઉદાસી અંગમાં

કુંવરજી—સુખી રેજે શાંત શાણી સખી સંગમાં

પાતલી—અલંકાર વસ્ત્ર આજથી નહીં ધરું

કુંવરજી—શ્વેત વસ્ત્ર પહેરવાં કદી કહું ખરું

પાતલી—પ્રણામછે પ્રણામ પ્રણામ નાથયને પ્રણામ

કુંવરજી—સલામછે સલામ તારા શીયલ ને સલામ

(પ્રવેશ ૩ જો)

(સ્થળ જંગલનો રસ્તો)

પાત્ર—કુંવરજી અને લાડુવિલાસ

કુંવરજી—લાડુલટને જોઈ-અહો કાકા લાડુ વિલાસ તમે ક્યાંથી ?

લાડુવિલાસ—ન્યાંથી તમે ત્યાંથી અમે.

કુંવરજી—તે તો ઠીક પણ આમ વનમાં નીકલવાનું કારણ કહો.

લાડુવિલાસ—અરે બાઈ મારા કરમ ની કથની તને શું કહું ! જે મંત્રિયરે મોત આપ્યું હતતો ભુંડી ભામનીમાંથી છુટત, કારણ જેની ભુંડી ભામની તેને શી આશા અરામની.

કુંવરજી—શીવ ! શીવ ! તમરા સરખા સાધુ ને આવી કુમાંડી કામની મલી, એ કેવી દીલગીરી ની વાત ! !

લાડુવિલાસ—નહીં નહીં કુંવરજી તમેજ ભુલોછો મને એકને નહીં પણ આપ આવા ભયાનક વનમાં ભટકોછો અને ખુવાર થાઓછો તેનું કારણ પાતલી બાઈનાજ પ્રતાપ.

કુંવરજી—ના ના લાડુ વિલાસ હું તો ફક્ત લોકના અપવાદથીજ વિદેશ જઈશું.

લાડુવિલાસ—જો વીરા વિશ્વાસે રહેશે તો ખાસડાં ખાશે; બોલા ભામડા ને કેવી રીતે બોલવેછે તે તમે જાણતા નથી મારે મીચી રાખેલી આંખ ઉઘાડો.

કુંવરજી—અરે લાડુવિલાસ શું મારી સતી સુંદરી ઉપર આવું આ મુકી બોલોછો ? ના નહીં નહીંજ મારી પતીવ્રતા સ્ત્રી મારા વગર મુકે નહીં “ કુંવરજી કમાતો નથી માટે તેને કાઈએ ધીરધાર કરવી નહીં ” એ જ અપવાદથી આવ્યોછું.

લાડુવિલાસ—અરે બાઈડી ના બારોડ હજી બાઈડીનાંજ વખાણુ કરે-
છે એથી હું એમ સમજીછું કે માલવાના મહારાજ ભર્તૃહરિ તું નાટક જોયું
નહીં હોય માટે વિચાર.

કુંવરજી—ઠીક જ્યારે તું એટલો બધો વિવાદ કરેછે ત્યારે ચાલ તને
મારી સ્ત્રીનું સુ શિયલ બતાવું મનેતો ખાત્રીછે.

(પ્રવેશ ૪ થો)

(સ્થલ લાડુ વિલાસ તું ઘર)

[પુરી બાઈ અને દુધપાકની દોસ્તીનો ભવેડો]

પુરીબાઈ—મારા પ્રાણુધાર દુધપાક લાડુવિલાસ ને વલાવી આપણે
કેવી મળા કરીએછીએ !

દુધપાક—વાહ શાણી સલુણી તારી ચાલાકીથી મને ધણીજ આનંદ
થાયછે. —આ બધું કુંવરજી ગુપ્ત રહી સાંભલેછે.

પુરીબાઈ—મારા પ્રાણુધાર દુધપાક હવે જો લાડુ વિલાસ આવી ઉ-
—ન્માદ કરશે તો તેમનો પ્રાણુજ કાઢી નાખીશ કારણુ હવે હું તમારા વગર
રહી શકું તેમ નથી. —આ સાંભળી લાડુ વિલાસ સ્તબ્ધ થાયછે.

દુધપાક—અરે પણ તેને તેં કાઢ્યોછે ત્યાંથી પાછો જીવતે આવે
એવી આશા નથી.

લાડુ વિલાસ—[પ્રકાશ] અરે દુષ્ટ દુરાચારી દુધપાક તેં મારા ઘરમાં
કેમ પ્રવેશ કર્યો ? જા જા હું તને દયા આણી છોડી મુકું છું તેની સાથે આ
બીચારણી રાંડ ને તને સોંપી દીજીછું.

કુંવરજી—બરાબરછે લાડુ વિલાસ હવે તે તમારા અર્થની નથી. કા-
રણુ જ્યારે દંપતિ નાં મન જીદાં થાય ત્યાં સંસાર જીવ, દુઃખ રૂપ થાયછે.

લાડુવિલાસ—તેમ હોતો ઠીક ચાલો પ્રિય મિત્ર હવે આપની પ્રીયતમા ની પરીક્ષા નો પ્રસંગ આવ્યોછે. —એમ કહી જાયછે.

લાડુવિલાસ—બસ બસ મારે એજ વિચાર હતો, ચાલો પણ પોગલ પ્રકાશ કરી પસ્તાશો હો !

કુંવરજી—સખુર સખુર ઠીકછે ત્યારે ચાલો—એમ કહી જાયછે.

(પ્રવેશ ૫ મો)

[સ્થલ પાતલી નું એકાંત ઘર]

પાત્ર—ખોડો ભીલ અને પાતલી ચમન હડાવેછે ને લાડુ વિલાસ અને કુંવરજી ગુપ્ત રહી એટા જુએછે.

પાતલી—મારા પ્રાણુ પ્યારા આપના સાફતો મારા ધણીને વિદેશ વલાવ્યો તોય પણ બરાબર મહેરબાની રાખતા નથી.

ખોડો ભીલ—વલી બરાબર તી કીમ કેવાતુ હ હે મા મા માસુખડી !

પાતલી—વાહ ! તમારી છટા કેવી છે ? બાન જુલી ન બોલ્યા તું ખો-લોછો કેમ આજ મન ક્યાં ફરેછે !

ખોડો—જે મારી હાલી વલી કેવું બોલેસ ! તેજ મને હીખલું થુ કે હ તમારી માસુખડી સું ને પાસી આમ કેમ બોલેસ.

પાતલી—અરે અકલ ના બારદાન તમો મને માશુક કેજો.

ખોડો ભીલ—બહ હાઈ હવે પસી ધમિ કરીસ.

પાતલી—ઠીક ત્યારે હવે આ વડાં કચોરીને ગુંદર પાક લાવીછું તે જમો

ખોડો ભીલ—વડાં કચોરીને ગુંદર પાક લાવીસ ધમાંતો મારું હું ખા-મ પણ હું ગાઇ દેખાડું તે મને આણી આપજો હો, હાંભલ

[ગાયન]

હુંસે તારો ચાર એલી હુંસે તારો ચાર

તીખાં ને ખમતમતાં નો સુરે ખાનાર;—ટેક

વડાં કચોરી વેચે કરી લાવી ગુંદર પાક

નહી મન માન્યુ હું નહીં ખાજી કાપીહ તાર નાક ॥ ૧ ॥

પાટી ધુટી ઝાલ ને કાધી પુરણ પોલી
 ધમાં હું ખાવું અમે જાતના સે કાલી ॥ ૨ ॥
 લહણ તણી સટણી ને માંધ મરસાં નાખો
 ખાંડી કુટી આપતો રોટલો ખાઈ આખો ॥ ૩ ॥
 હાલી મરી વેગે હાલી માંસ મદીરા લાવો
 રીતે પકાવી તેલ સમકાવી પસેતો તેડાવો ॥ ૪ ॥

એવી રીતે ગાયન ગાઇ રહ્યા પછી બેગાં બેસી જમેછે એટલામાં
 કુંવરજી આવી પાતલી ને ધિકાર આપેછે.

[રાગ કશ્મી કલકનો]

કુલ હીણી કુલટા નાર નશ્ટ નારી નુર ખોયુરે
 તને ગમ્યો છે સીલ ગમાર—નશ્ટ નાં
 લોરી કેસર ખાધું તેં ધાસ—નશ્ટ
 સારા શહેરમાં થયું ઉપ હાસ્ય—નશ્ટ
 એમ ધિકાર આપી બંને મિત્ર વનમાં જઈ નીચેનું ગાયન માગછે.

[મારાં ભાગ્ય તણા નહીં પાર]

મારાં ભાગ્યે ભૂલ્યો આવાર હરિનો મહિમા અપરંપાર ટેક
 આદુનીયા માં સ્વારથ કાળે સચું સંબંધી સાર
 મોહ માયામાં શું મુંજાણો છોડી હરિ સુખ ય્યાર—માં
 અખંડ અનાદિ છે અવિનાશી લક્ષ્મી વત્સલ ભરપુર
 ભાવે કરી ને લજે ભૂધર ને નહિ કોઈથી દૂર—માં
 સગાં સહોદર મિત્ર મંડલ ને વિનવું વારમવાર
 અંબાશંકર એમ કહે તમે સમરો સરજનહાર—માં

સ મા પ્ત.

પુસ્તક મલવાનું ઠેકાણું—વૈદ્ય અંબાશંકર પુરષોત્તમ દવે
 ખલાસી ચક્રો બારબાવા નો મોહોડો નવો માળો—મુંબઈ.

